

Az első világháború következményei Magyarországon

Szerkesztette TOMKA BÉLA

A kötet szerzői

BÓDY ZSOMBOR
BÓDÓK GERGELY
CSEJTEI DEZSŐ
ERŐS FERENC
GYÁNI GÁBOR

GYURGYÁK JÁNOS
JOHN LUKACS
POGÁNY ÁGNES
POLLMANN FERENC
ROMSICS IGNÁC

SZARKA LÁSZLÓ
SZÜCS GYÖRGY
TAKÁTS JÓZSEF
TOMKA BÉLA

© Szerzők, 2015

© Országgyűlés Hivatala, 2015

Minden jog fenntartva. Bármilyen másoláshoz, sokszorosításhoz, illetve adatfeldolgozó rendszerben való tároláshoz a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulása szükséges.

A kiadásért felel Such György
Műszaki szerkesztő, tördelő Kurucz Dóra
Szöveggondozó Macskássy Zsuzsa
Névmutató Paksa Rudolf
Képszerkesztő Csengel-Plank Ibolya
A borítón: Művétaggal ellátott katonák, 1916
Nyomta és kötötte a Dürer Nyomda Kft., Gyulán
Felelős vezető Fekete Viktor ügyvezető igazgató

 magyar
nyomda termék
NYOMDA- ÉS PAPIRIPARI SZÖVETSÉG

ISBN 978-963-9848-69-6

ISSN 2046-4876

TARTALOM

- 7 Tomka Béla
AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ MINT TÖRTÉNETI
KORSZAKHATÁR
- 25 Romsics Ignác
A NAGYHATALMAK ÉS AZ OSZTRÁK–MAGYAR
MONARCHIA FELBOMLÁSA
- 35 John Lukacs
A MAGYAR KATASZTRÓFA: AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ
- 45 Pollmann Ferenc
A HADVISELÉS ÁTALAKULÁSA AZ ELSŐ
VILÁGHÁBORÚBAN: HADITECHNIKA, STRATÉGIA
ÉS PROPAGANDA
- 55 Gyurgyák János
A VILÁG ŐSKATASZTRÓFÁJA VAGY EURÓPA TRAGÉDIÁJA?
- 85 Bödök Gergely
POLITIKAI ERŐSZAK AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ
UTÁN: FORRADALMAK ÉS ELLENFORRADALMAK
MAGYARORSZÁGON ÉS KÖZÉP-EURÓPÁBAN
- 109 Csejtei Dezső
A VILÁGHÁBORÚ MINT CIVILIZÁCIÓS JELENSÉG
OSWALD SPENGLER
ÉS THOMAS MANN MUNKÁSSÁGÁBAN
- 135 Erős Ferenc
HÁBORÚ ÉS FORRADALMAK: A TRAUMA ÉS AZ ERŐSZAK
SZOCIÁLPSZICHOLOGIAI MEGKÖZELÍTÉSBN
- 165 Takáts József
ELVÁLÓ NYELVHASZNÁLATOK: POLITIKAI BESZÉLÉS
MAGYARORSZÁGON AZ I. VILÁGHÁBORÚ UTÁN

- 187 Szücs György
A „NAGY HÁBORÚ” ÉS AZ „ÚJ MŰVÉSZET”:
A VILÁGHÁBORÚ ÉS KÖVETKEZMÉNYEI
- 227 Bódy Zsombor
NÉPESEDÉS, ÉLETMÓD ÉS A NŐK HELYZETÉNEK
VÁLTOZÁSAI MAGYARORSZÁGON
AZ I. VILÁGHÁBORÚ UTÁN
- 257 Pogány Ágnes
A NAGY HÁBORÚ HOSSZÚ ÁRNYÉKA:
AZ I. VILÁGHÁBORÚ GAZDASÁGI KÖVETKEZMÉNYEI
- 283 Szarka László
NEMZETFEJLŐDÉS ÉS KISEBBSÉGPOLITIKA
KÖZÉP-EURÓPA MULTIETNIKUS ÁLLAMAIBAN.
A VERSAILLES-I BÉKERENDSZER ELSŐ ÉVEI
- 311 Gyáni Gábor
AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ EMLÉKEZETE
- 333 NÉVMUTATÓ

Tomka Béla

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ
MINT TÖRTÉNETI KORSZAKHATÁR

Osztrák–magyar rohamcsapat katonái rögtönzött hídon kelnek át valószínűleg a Piavén

Egy eljövendő nagy háború jellegéről és jelentőségéről már jóval annak tényleges kitörése előtt, az 1880-as évektől elhangzottak vélemények a kor befolyásos szereplői részéről. Idősebb Helmuth von Moltke – a porosz-francia háború győztes német főparancsnoka – 1890-ben a Reichstag előtt így beszélt: „Ha háború tör ki, annak hossza és vége nem látható előre. Az európai nagyhatalmak korábban soha nem látott módon felfegyverkezve mennek majd háborúba egymás ellen. Ezek közül egyik nagyhatalom sem szenvedhet olyan nagy vereséget egy vagy két hadjáratban, hogy elismerje legyőzöttségét, hogy elfogadja a szigorú békefeltételeket. Egyik sem ígérheti majd, hogy nem fog újra háborút indítani, még ha ez néhány évvel később történik is. Lehet ez hétéves háború, de lehet harmincéves háború – és legyen átkozott az, aki Európát lángba borítja, aki először gyufát dob a puszkaporos hordóba!”¹

Léteztek más hasonló jóslatok, de durván félrevezető lenne csupán ezeket a próféciaként ható véleményeket felidézni. A kortársak nagy része ugyanis közel sem így tekintett a háborúra, közel sem látta előre annak sajátosságait és jelentőségét. Szimptomatikus, hogy a német hadvezetés nem idősebb Moltke figyelmeztetésének adott hitelt, hanem Alfred von Schlieffen hírhedt – rövid háborút vizionáló – tervére épített. Ez teljesen félreértelmezte a kor közlekedési és haditechnikai vívmányainak, s egyben korlátainak jelentőségét, melyek – itt nem merülve a részletekbe – a védekező félnek jóval nagyobb lehetőségeket biztosítottak a támadóval szemben, mint a korábbi és későbbi háborúkban.

A világháború évfordulójára szerte a világban megjelent seregnyi könyv közül a talán legnagyobb példányszámban Christopher Clark ausztrál-brit történész kötete fogyott – több nyelven háromszázezer példányt adtak el belőle –, mely *Az alvajárók (The Sleepwalkers)* beszédes címet viseli.² A szerző amellet érvel, hogy a kortárs politikai-katonai vezetők – és a közvélemény – belesodródottak egy olyan háborúba, melyet ilyen formában senki nem akart

1. Idézi Gerd Krumeich: *The War Imagined: 1890–1914*. In John Horne (ed.): *A Companion to World War I*. Chichester, 2010, Wiley and Blackwell, 5. p.

2. Christopher Clark: *The Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914*. London, 2012, Allen Lane.

és várt. Ennek a sodródásnak a fő oka éppen az volt, hogy a döntéshozók és a lakosság többsége – Londonban és Párizsban ugyanúgy, mint Berlinben vagy Budapesten – másféle háborút és másféle következményeket képzelt el, mint ami bekövetkezett. Ez – a háborús várakozások és a későbbi valóság közötti óriási szakadék – az első világháború egyik legfontosabb jellemzője.³

E tanulmányban ezekről a problémákról lesz szó: egyfelől az első világháború helyéről a korábbi és későbbi háborúk között, emellett a nagy háború hosszú távú hatásairól, továbbá – ez előbbiekkal összefüggésben – a világháború történelmi korszakok definiálásában betöltött szerepéről.⁴ Mivel a kötet egyik fontos célja, hogy a tágabb, nemzetközi összefüggések hangsúlyosan megjelenjenek, ezért ezek előnyt élveznek itt is.⁵

Nyilvánvaló, hogy az első világháború törést jelent az európai történelemben, de korszakhatár jellegére vonatkozóan már eltérő vélemények léteznek a szakirodalomban és a szélesebb történeti diskurzusban is. Ezek között három fő irányzatot különböztethetünk meg. Az első szerint a háború egy korábbi, hosszabb időszak lezárását jelenti. Ez az értelmezés do-

3. Jörn Leonhard: *Die Büchse der Pandora: Geschichte des Ersten Weltkrieges*. München, 2014, C. H. Beck, 1004. p.
4. A történeti periodizációra vonatkozó nemzetközi irodalom nem nevezhető bőségesnek: Ludmilla Jordanova: *History in Practice*. London, 2000, Arnold, 114–140. p. William A. Green: *Periodizing World History*. *American Historical Review*, vol. 101. 1996. no. 3. 749–770. p. Lawrence Besserman: *The Challenge of Periodization: Old Paradigms and New Perspectives*. In Lawrence Besserman (ed.): *The Challenge of Periodization*. New York, 1996, Garland, 3–28. p. Peter Stearns: *Periodization in Social History*. In Peter Stearns (ed.): *Encyclopedia of European Social History, 1350–2000*. Vol. 1. New York, 2001, Scribner's, 125–130. p. A periodizációról a hazai irodalomban: Kövér György: *Korszakolás és korszaktudat. A 19. századi periodizáció kérdései a társadalomtörténetben*. In Kövér György: *A felhalmozás íve*. Budapest, 2002, Új Mandátum, 351–359. p. Gyáni Gábor: *A 20. század mint emlékezeti „esemény”*. *Forrás*, 41. évf. 2009. 7–8. sz. 3–15. p. Magyar fordításban: Hans Blumenberg: *A korszakfogalom korszakai*. *Helikon*, XI. évf. 2000. 3. sz. 303–323. p.
5. Stéphane Audoin-Rouzeau and Annette Becker: *1914–1918: Understanding the Great War*. London, 2002, Profile Books. Gail Braybon: *Evidence, History and the Great War. Historians and the Impact of 1914–1918*. Oxford, 2003, Berghahn. Roger Chickering – Stig Förster (eds.): *Great War, Total War. Combat and Mobilization on the Western Front, 1914–1918*. Cambridge, 2000, Cambridge University Press. Michael Geyer: *The Militarization of Europe, 1914–1945*. In John Gillis (ed.): *The Militarization of the Western World: 1870 to the Present*. Rutgers, NJ, 1989, Rutgers University Press, 65–102. p. John Horne (ed.): *State, Society and Mobilization in Europe during the First World War*. Cambridge, 1997, Cambridge University Press. John Keegan: *The First World War*. London, 1998, Hutchinson. Alan Kramer: *Dynamic of Destruction. Culture and Mass Killing in the First World War*. Oxford, 2007, Oxford University Press. Jay Winter: *The Experience of World War I*. London, 1988, Macmillan. Jay Winter (ed.): *The Legacy of the Great War: Ninety Years On*. Columbia, 2009, University of Missouri Press. Jay Winter – Blaine Baggett: *1914–18: the Great War and the Shaping of the Twentieth Century*. London, 1996, BBC Books. Jay Winter – Geoffrey Parker – Mary R. Habeck (eds.): *The Great War and the Twentieth Century*. New Haven, 2000, Yale University Press. A magyar irodalomban legújabbban: Gyáni Gábor: *A Nagy Háború: Kinek a háborúja?* *Korunk*, 25. évf. 2014. 7. sz. 82–91. p.

minált például a két világháború közötti francia és brit történetírásban, míg napjainkban egyes szerzők a „hosszú 19. század” végpontjának tekintik a világháborút.⁶ A magyar történeti munkák általában szintén az első világháború végét tartják a 20. századi történelem legfontosabb korszakhatárának. Egy másik periodizációs gyakorlat alapján a két világháború és a közöttük lévő két évtized együtt alkotnak egy korszakot, mely elkülönül az 1914 előtti és 1945 utáni időszaktól. Végül, egy további irányzat az első világháborút egy hosszabb új periódus nyitányaként interpretálja. Gyakori felfogás szerint ez 1991-ig, az európai kommunista rendszerek összeomlásáig terjed – mint a „rövid 20. század” koncepciója is tartja. Azonban vannak, akik szerint ma is az első világháborúval kezdődött érában élünk.

Ha elkülönítjük és elemezzük ezeket a periodizációs megoldásokat, akkor nem öncélú gyakorlatot végzünk, mivel – mint látni fogjuk – az egyik vagy másik választásának komoly következményei vannak az egész 19. és 20. század interpretációjára nézve – feltéve persze, hogy tudatosan alkalmazzuk a korszakolást.

I.

A periodizációk elsőként említett változata – mely szerint a háború egy korszak lezárását jelenti – elismeri az első világháború rendkívüli jelentőségét, hiszen az mind mennyiségileg, mind minőségileg az erőszak új dimenzióit eredményezte. A történelemben azonban igen ritka az, hogy ilyen horderejű változások egyetlen esemény vagy eseménysor, vagyis rövid távú tényezők hatására következnek be. Az első világháborúban megjelenő erőszak gyökerei is jóval messzebbre nyúlnak vissza, mint maga a háború.

A 19. század utolsó harmadában alapvető strukturális és ideológiai változások formálták azokat az erőket, melyek a 20. századi erőszak generálásában is kiemelkedő szerepet kaptak. Az államhatalom új formái jöttek létre, s az állam olyan szférákba is behatolt, ahol korábban csak informális uralommal bírt, s nem közvetlen adminisztrációval – vagyis az állam egyre inkább uralta a polgárok hétköznapijait. Eltolódások mentek végbe az egyes európai államok erőviszonyaiban, különösen a kontinens keleti részén, de ez visszahatott Közép- és Nyugat-Európára is. Az Oszmán Birodalom meggyengült, s helyét a Balkánon új, virulens nemzetállamok vették át. Megindult továbbá a tömegpolitika kialakulása Nyugat- és Közép-Európában.

6. David Blackbourn: *History of Germany, 1780–1918: The Long Nineteenth Century*. Chichester, 2002, Wiley and Blackwell.

Ennek nyomán a tömegek immár nemcsak időnkénti erőszakos megmozdulások részesei voltak, hanem folyamatosan befolyásolták a politikát.⁷

Ezek a politikai változások gazdasági és társadalmi átalakulásokba ágyazódtak. Például az iparosodás mindenhol fokozta az állam említett adminisztratív és katonai kapacitásait, de a nagyipari munkásság osztályvá szerveződése egyben fenyegetést is jelentett az uralkodó elitek számára. Az urbanizáció segítette az említett tömegpolitika kialakulását. A gazdasági fejlődés eltérő üteme pedig hozzájárult az európai államok közötti jelzett erőeltolódásokhoz.⁸

A háborús erőszak tanulmányozói rámutattak arra, hogy a politikai erőszakhoz való viszony már jóval a háború előtt kezdett megváltozni Európában. Ennek feltűnő jeleként az erőszak és a háború széles körben úgy jelent meg, mint kívánatos és nemes tevékenység – ezt szokták az erőszak glorifikációjának, dicsőítésének is nevezni. Mindez számos forrásból eredt, de azt mondhatjuk, hogy mindenekelőtt a 19. század három nagy politikai-ideológiai áramlata készítette elő.⁹

Közülük szempontunkból legjelentősebb a nacionalista ideológia volt, mely különösen a népszuverenitással való összekapcsolódása révén vált átütő erejűvé. Ez különösen az etnikailag erősen kevert lakosságú térségekben, vitatott hovatartozású területeken válhatott fontos tényezővé, mint a Balkán vagy Kelet-Közép-Európa. Ahogyan a nacionalizmus emancipatorikus jellege kezdett háttérbe szorulni, a kisebbségek vagy az alávetett lakosság elleni fellépés gyakran erőszakkal párosult a 19. század végén. Ennek elsődleges forrása az 1870-es évektől jelentkező keleti válság volt, ami a nemzetközi, birodalmi és etnikai konfliktusok bonyolult szövevényét jelentette, s egészen 1914-ig visszatérően etnikai mézárásokkal párosult a Balkánon. Mindez nem volt teljesen új jelenség, de az államok és ellenfeleik rendelkezésére álló eszközök erőteljesebbek lettek, s a szereplők magatartása kéréltelenebbé vált. Mint a korszak háborúinak kutatói írják: „az állami elnyomás, terrorizmus, felkelés, etnikai konfliktus, nemzetközi beavatkozás, erőszakos kitelepítés, népiirtás” már jóval 1914 előtt megjelent Európában, mégpedig a Balkánon.¹⁰

7. James McMillan: War. In Donald Bloxham – Robert Gerwarth (eds.): *Political Violence in Twentieth-Century Europe*. Cambridge, 2011, Cambridge University Press, 40–86. p.
8. Albert Carreras – Camilla Josephson: Aggregate Growth, 1870–1914: growing at the production frontier. In Stephen Broadberry – Kevin H. O'Rourke (eds.): *The Cambridge Economic History of Europe*. Vol. 2. *1870 to the Present*. Cambridge – New York, 2010, Cambridge University Press, 30–58. p. Sandra Halperin: *War and Social Change in Modern Europe: The Great Transformation Revisited*. Cambridge, 2004, Cambridge University Press, 51–143. p.
9. Ian Kershaw: War and Political Violence in Twentieth-Century Europe. *Contemporary European History*, vol. 14. 2005. no. 1, 112. p.
10. Donald Bloxham et al.: Europe in the world: systems and cultures of violence. In Donald

A radikális nacionalista csoportok a nyugat- és közép-európai államokban is teret nyertek a 19. század végétől. Ezek nem csak a saját kormányaikra gyakoroltak nyomást annak érdekében, hogy azok agresszívebben lépjenek fel a nemzetközi politikában, hanem egyszersmind más kormányokban és más országok közvéleményében is félelmet keltettek. A diplomaták nagy figyelemmel követték más országok radikális nacionalista mozgalmait és a sajtóban megjelenő ilyen megnyilvánulásokat. A franciák és oroszok a pángermán mozgalmaktól, a németek a pánszláv törekvésektől tartottak. A nacionalista agitátorok tevékenysége más országok hasonló csoportjainak szolgáltatót érveket. Ez is hozzájárult a bizalmatlanság légkörének kialakulásához a nemzetközi politikában.¹¹

A második az erőszak terjedése szempontjából fontos politikai-ideológiai áramlat a gyarmatosító imperializmus volt. A gyarmatosító országok viszonylag erőszakmentesek lehettek belpolitikailag, ugyanakkor rendkívül represszívek gyarmataik lakosságával szemben. Ebben a faji felsőbbrendűség tudata csakúgy közrejátszott, mint a kereszténység terjesztésének törekvése, melyek mellett a nagyhatalmi terjeszkedési vágyak tekinthetők még fontos mozgatórugóknak. Az anyagi érdekek ellenben másodrangúak voltak a gyarmatosítás során: ma már jól ismert a gazdaságtörténeti kutatások nyomán, hogy a gyarmatok – a legjelentősebb kivétel India volt – nagyobb kiadást jelentettek az anyaországoknak, mint amennyi bevételt eredményeztek. Ez még akkor is igaz, ha az osztársadalmi deficit ellenére egyes üzleti csoportok számára a mérleg pozitív volt, s ezek igyekeztek előrehajtani az imperialista politikát. Richard Findlay és Kevin O'Rourke azt is hangsúlyozzák, hogy a 19. század végi, globalizálódó világgazdaságban nem léteztek antagonisztikus ellentétek a nagyhatalmak között, melyek katonai megoldásra vártak.¹² Az imperialista politika tehát elsősorban ideológiai és politikai okokra volt visszavezethető. Mindazonáltal az imperialista gondolkodás jól kimutathatóan jelen volt az első világháború után is az erőszak európai eszkalációjában. A náciak egyebek között a brit vagy belga gyarmatokra hivatkozva követeltek hasonló területeket Európán kívül és ezen a kontinensen is, miközben új minőségű, egyértelműen faji alapon álló életteret kívántak megteremteni maguk számára.¹³

Bloxham – Robert Gerwarth (eds.): *Political Violence in Twentieth-Century Europe*. Cambridge, 2011, Cambridge University Press, 39. p.

11. William Mulligan: *The Origins of the First World War*. Cambridge, 2010, Cambridge University Press, 233–234. p.
12. Richard Findlay – Kevin O'Rourke: *Power and Plenty: Trade, War, and the World Economy in the Second Millennium*. Princeton, 2007, Princeton University Press, xxiv–xxv. p.
13. Enzo Traverso: *The Origins of Nazi Violence*. New York and London, 2003, The New Press.

Végül a kommunizmus vagy bolsevizmus is ide sorolható. Ahol – mint például Oroszországban – autoriter rendszer állta útját a munkásság fokozatos emancipációjának, ott a munkásmozgalom forradalmi törekvése fel erősödött. Lenin – közismert módon – már jóval az orosz forradalom előtt úgy vélte, hogy Oroszországban igazi társadalmi változások csak könyörtelen terror alkalmazásával érhetőek el. Az első világháború véres három éve után kirobbanó orosz forradalom brutális polgárháborúba torkollott, s Oroszországon túlra is exportálta a forradalmi és az ellenforradalmi erőszakot. Ezzel kialakult a háború utáni Európa – nemzetállami szembenállások melletti – másik alapvető ideológiai konfliktusa.¹⁴

Téves lenne azonban ennek alapján az 1914 előtti időszakot úgy szemlélteni, mint ami az első világháború előjátéka volt. A háború nem volt elkerülhetetlen, hiszen a nemzetközi kapcsolatokat ebben a periódusban nemcsak konfliktusok jellemezték, hanem a béke megőrzésére is komoly erőfeszítések történtek: nem véletlen, hogy 1871 után az egyik leghosszabb olyan időszakát élte Európa, amikor a nagyhatalmak között nem volt háború. Több tényező is akadályozta ekkoriban a nagyhatalmak közötti fegyveres konfliktusok kialakulását. Az államférfiak többsége tudta, hogy a háború társadalmi felfordulással és forradalmakkal járhat, de ismerték a benne rejlő további politikai, valamint pénzügyi és gazdasági kockázatokat is. Bár a nagyhatalmak katonai vezetői már a világháború előtt is több alkalommal a fegyveres megoldást szorgalmazták, de a politikusok megfékezték őket. Az államférfiak tudták, hogy egy átfogó modern háború viselése csak a társadalmak széles körű támogatásával lehetséges. A háborúnak tehát alapos indoka kellett legyen. A legnagyobb pártok Európában – a német szociáldemokrata párt, vagy az angol munkáspárt – kimondottan antimilitaristák voltak. A radikális nacionalizmus fontos, de egyik európai ország esetében sem a kizárólagos külpolitikára ható tényező volt.¹⁵

II.

Áttérve a további periodizációkra, gyakoribbak a nemzetközi szakirodalomban azok a munkák, melyek az első világháborút nem egy korszak lezárásának, hanem új éra kezdetének tekintik. Mint arra korábban utaltunk, az 1914–1945 közötti periódus az egyik ilyen lehetséges korszak. Ezt nevezték már a „20. század harmincéves háborújának” (Raymond Aron) il-

14. Kershaw: *War and Political Violence...* I. m. 112. p. Dietrich Beyrau: *Der Erste Weltkrieg als Bewährungsprobe: Bolschewistische Lernprozesse aus dem 'imperialistischen' Krieg.* *Journal of Modern European History*, vol. 1. 2003. no. 1. 96–124. p.

15. Mulligan: *The Origins of the First World War.* I. m. 227–229. p.

letve a „második harmincéves háborúnak” (Winston Churchill), „az európai polgárháború korának” (Ernst Nolte) vagy egyszerűen „az erőszak korszakának” (Ian Kershaw). Egységet az elszabadult erőszak adhat ezeknek az évtizedeknek: mintegy 80 millió ember pusztult el a háborúkban, polgárháborúkban, náci megsemmisítő táborokban, szovjet munkatáborokban e nagyjából három évtized alatt. E periodizáció hívei szerint mind ez kontrasztot jelent – legalábbis Európában – a megelőző évtizedekkel és különösen a század második felével, mely ismét hosszabb békeidőszakot hozott. Az első világháború okaival foglalkozó óriási szakirodalom ezredforduló táján kibontakozott revizionista irányzata kétségbe vonja azt, hogy a háborút megelőző feszültségek, válságok és nacionalista agitáció nyomása elkerülhetetlenné, de legalábbis valószínűvé tette a háború kitörését. Ehelyett mind több munka a pillanatnyi körülmények kedvezőtlen összjátzásának tulajdonít kiemelt jelentőséget, különösen a júliusi válság során. Azonban az első világháború nagy szerepe a politikai erőszak hosszabb távú eskalációjában könnyen beilleszthető ebbe az interpretációba is.¹⁶ Az első világháború ugyanis nem egyszerűen a politikai erőszak áldozatainak számát növelte meg, hanem egy új minőségű erőszak kialakulásának kezdőpontja lett. Ezt az új minőséget az adta, hogy a modern technológiák háborús alkalmazása összekapcsolódott a háború új felfogásával, mely a 16–17. századi vallásháborúkra emlékeztetett. Ebben „jó és rossz” csapott össze, s így a 18–19. század korlátozott célú – például dinasztikus – fegyveres konfliktusaival szemben a cél a „rossz” teljes megsemmisítése volt.

Szokás a háború új kultúrájáról beszélni, mely egyrészt a lakosság erőszakra való kulturális mobilizációját, másrészt a tényleges háborús gyakorlatot foglalja magában.¹⁷ A kulturális mozgósítás – vannak, akik pszichés mobilizációról beszélnek – kiemelkedően fontos eszköze volt minden oldalon az ellenség dehumanizációja.¹⁸ Ezt nagyban segítette, hogy a kormányok hatékony eszközökkel rendelkeztek a háborús információk eltorzítására, s – a tömegsajtó korában – ezek széles körű terjesztésére. Kezdetben csak a közvetlenül katonai jelentőségű hírek cenzúrázását végezték. Később azonban már a lakosság hangulatára, s különösen a politikusok és más közszereplők háborús elképzeléseire, esetleges kritikus megnyilvánulásaira vonatkozó információk is hadifontosságúnak számítottak és cenzú-

16. Mulligan: *The Origins of the First World War*. I. m. 16–17. p.

17. Annette Becker: Faith, Ideologies, and the „Cultures of War”. In Horne (ed.): *A Companion to World War I*. I. m. 234. p.

18. Hans-Ulrich Wehler: Der zweite Dreißigjährige Krieg. In Stephan Burgdorff – Klaus Wiegrefe (Hrsg.): *Der Erste Weltkrieg: Die Urkatastrophe des 20. Jahrhunderts*. München, 2004, Deutsche Verlags-Anstalt, 32. p.

rának voltak alávetve. Ennek megfelelően például a német hadseregben 1914-ben még csak egy sajtóval foglalkozó tiszt működött, míg 1916-ban már ezernél is több.¹⁹ A propagandatevékenység bővülését és egyben modernizálódását mutatja az is, hogy 1917 elején a német külügyminisztérium katonai osztályán Kép- és Filmhivatalt (*Bufa*) hoztak létre, míg 1918 elején Angliában az Információs Minisztérium (*Ministry of Information*) alakult meg.²⁰ Kitüntetett szerepet kapott a propagandában az ellenséges katonaság által civilek ellen végrehajtott erőszak, s különösen a nemi erőszak bemutatása. A szerb lapok az osztrák–magyar hadsereg ilyen tetteiről számoltak be, míg az osztrák sajtó az orosz csapatok által Galíciában nők ellen elkövetett atrocitásokat taglalta nagy terjedelemben. Nyilvánvalóan nem egyszerűen a nők elleni támadásokról volt itt szó, hanem emellett a propaganda sugalmazása szerint a másik nem férfiassága forgott kockán, ha nem tudta megvédeni nőit, s így hazáját sem.²¹

De nemcsak a cenzúra és a propaganda terméke volt az ellenség demónizálása. Az újabb első világháborús kutatásokban hangsúlyosan megjelenik, hogy a civil társadalom is erőteljesen részt vett ebben.²² 1914 októberében 93 neves német értelmiségi – közöttük Max Weberrel és Albert Einsteinnel – „Felhívás a kultúrvilághoz” címmel nyilatkozatot adott ki. Ebben visszautasítottak minden a német hadsereget ért vádat – Belgium semlegességének megsértésétől a német csapatok által elkövetett kegyetlenségig –, s kifejtették, hogy a német hadsereg a német kultúra, s ezáltal a világ kultúrájának védelmezője. Minden a német hadsereg elleni támadás ezért a német kultúra elleni támadás is – szólt a konklúzió. Francia tudósok válaszul szintén nyilatkozatot közöltek, melyben hangsúlyozták, hogy a német kultúra és a katonai agresszió között szoros kapcsolat van: előbbi termelte ki az utóbbit. Mint Henri Bergson, a kor talán legnevesebb francia filozófusa fogalmazott, a háború a „civilizáció harca a barbarizmus ellen”.²³ E példák is mutatják, hogy a háború kultúrájának alapvető funkciója a kollektív identitások antagonisztikus szembeállítás volt. Bár később erősödtek a kritikus hangok, de kimondottan háborúellenes magatartás egészen a háború végéig mindenütt csak az értelmiség törpe kisebbségét jellemezte, s ezek a vélemények is leginkább Oroszországban, Nagy-Britanniában,

19. Wolfgang Kruse: *Der Erste Weltkrieg*. Darmstadt, 2014, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 84. p.

20. Uo. 87. p.

21. McMillan: *War*. I. m. 62. p.

22. Pierre Purseigle: *Warfare and Belligerence: Approaches to the First World War*. In uó (ed.): *Warfare and Belligerence: Perspectives in First World War Studies*. Leiden and Boston, 2005, Brill, 10–18. p.

23. Mulligan: *The Origins of the First World War*. I. m. 4. p.

Franciaországban, s kisebb mértékben Németországban és Ausztria–Magyarországon jelentek meg.²⁴

Az új háborús kultúra másik fő összetevőjének, a háborús gyakorlatnak itt csak két fontos elemét tudjuk kiemelni. Az első világháborúban jelentős szerepet kapott a civilek elleni katonai fellépés, s az ellenség kulturális identitását meghatározó emlékek pusztítása, melyre példa lehet a kódexeket és ősnymtatványokat őrző leuveni egyetemi könyvtár német hadsereg általi felgyújtása már a háború első heteiben, mely katonailag indokolatlan lépés volt. A csatamezőn a hatalmas tüzerőt kell hangsúlyozni mint a háborús gyakorlatnak a háború kultúráját alakító tényezőjét.

A háború – mint láttuk – nemcsak a harctéren folyt, hanem mobilizálta az egész lakosságot, ezért is használja gyakran a szakirodalom a totális háború kifejezést.²⁵ Mivel a konfliktus a népek háborúja volt, melyben egész társadalmak vettek részt, ezért a nép nevében lehetett erőszakot elkövetni, s népek – illetve a civil lakosság – ellen is lehetett erőszakot alkalmazni. Vagyis immár nemcsak államok és hadseregek, hanem más országok teljes lakossága lett az ellenség.²⁶ A háború totalizálódása egyben brutalizálódáshoz vezetett a katonaság és a szélesebb társadalom körében egyaránt, mivel az erőszak egyre magasabb szintjét tette elfogadhatóvá – ezzel is előkészítve a második világháborút.²⁷ Ez a folyamat nemcsak a háború kultúrájának átalakulásaként írható le, hanem hagyományos fogalmi eszközökkel – mint a politikai kultúra – is megragadható.

A brutalizálódás folyamata különösen jól látható Oroszországban a forradalom és a polgárháború alatt, valamint Németországban a forradalmi időszak mellett a húszas és harmincas évek diffúz politikai erőszakának idején. Ebben a tekintetben Magyarország is a leginkább érintett országok közé tartozott a világháború után. A forradalmi és ellenforradalmi terror, valamint a húszas években kialakuló intenzív „hétköznapi erőszak” – például az egyetemi zsidóverések – ennek jelei voltak. Magyarországon azonban – az előző két országgal összevetve – néhány év alatt konszolidálódott a helyzet.²⁸

24. Alan Kramer: Recent Historiography of the First World War. Part II. *Journal of Modern European History*, vol. 12. 2014. no. 2. 169. p.

25. Hew Strachan: Total War in the Twentieth Century. In Arthur Marwick – Clive Emsley – Wendy Simpson (eds.): *Total War and Historical Change: Europe 1914–1955*. Maidenhead, 2001, Open University Press.

26. John Horne: War and Conflict in Contemporary European History, 1914–2004. *Studies in Contemporary History*, vol. 3. 2004. 5. p.

27. George Mosse: *Fallen Soldiers: Reshaping the Memory of the World Wars*. Oxford – New York, 1990, Oxford University Press.

28. Robert Gerwarth: The Central European Counterrevolution: Paramilitary Violence in Germany, Austria and Hungary after the Great War. *Past and Present*, vol. 200. 2008. 175–209. p.

A forradalmak és ellenforradalmak azt is mutatták, hogy bár 1918-ra Európa kimerült és sokakban élt a remény, hogy nem ismétlődik meg a háború, mégsem következett be a kulturális demobilizáció. A tartós erőszakmentesség alapjainak megteremtése a Párizs környéki békéknek sem sikerült. Nem elsősorban a diplomataik bölcsességének hiánya volt a kudarc oka, hanem inkább az, hogy a „háború a fejekben” folytatódott, vagyis a háborús attitűdök széles társadalmi csoportokban fennmaradtak.

Leginkább a győztes Nagy-Britanniában és Franciaországban indult meg a politikai erőszakra való mozgósítás hanyatlása, bár itt sem volt teljes a demobilizáció. A változást mindenesetre jól jelzi, hogy Franciaországban átalakult a háború ábrázolása. Míg 1914 előtt a hősi lovasrohamok, a katonai nemes és áldozatkész alakja uralták ezeket, addig 1918 után a heroizmus jórészt eltűnt, a háború többnyire nem szép és nemes, hanem mocskos és alantas jelenségként jelent meg.

A kulturális demobilizáció általában jellemző elmaradása mellett a két világháború között kapcsolatot teremtenek a korán újra jelentkező fegyveres konfliktusok is: 1931-ben Japán megszállta Mandzsúriát, 1935-ben Olaszország támadást indított Abesszínia ellen, 1936-ban a németek és olaszok beavatkoztak a spanyol polgárháborúba, s 1937-ben háború tört ki Japán és Kína között.

III.

Létezik egy további, elterjedt álláspont az első világháború korszakhatár jellegével kapcsolatban. Ez a nagy háborút egy olyan új korszak kezdetének tekinti, mely nem csupán a második világháború végéig, hanem jóval azon túl terjed. Már utaltunk a „rövid 20. század” (Eric Hobsbawm) közismert koncepciójára,²⁹ mely az 1914 és 1991 közötti periódust jelöli, de jó néhány munka az első világháborút – annak kezdetét vagy végét – választja kiindulópontként és egészen az ezredfordulóig vagy napjainkig ábrázolja a történelmet. Ezek nyilvánvalóan a kontinuitást hangsúlyozzák a 20. század nagy részében, azt, hogy az első világháború által elindított folyamatok meghatározóak voltak a második világháborún túl is.³⁰

Ez a folytonosság – véleményük szerint – az erőszak tekintetében is jobban kimutatható, mint azt a „harmincéves háború” koncepciója sugallja.

29. Eric Hobsbawm: *The Age of Extremes: The Short Twentieth Century, 1914–1991*. London, 1995, Abacus.

30. Harold James: *Europe Reborn: A History, 1914–2000*. Harlow, 2003, Pearson.

E periodizáció tudatos alkalmazása az európai történelemre elismeri az első világháború nagy jelentőségét és a második világháború különleges brutalitását, de rámutat a politikai erőszak elterjedtségére a 20. század második felében is. Globálisan igen nagyszámú háború zajlott 1945 után, s ezek nem csekély részében európai hatalmak is érintve voltak. A gyarmati háborúk nyilvánvaló példát jelentenek erre, de más tekintetben is megfigyelhető az erőszak exportja Európából: a két világrendszer közismert módon gyakran a harmadik világ helyi konfliktusait felhasználva ütközött meg.

Az erőszak forrásai, ha apadtak is, nem szűntek meg Európán belül sem: az 1960-as évektől terrorista mozgalmak visszatérő akcióit láthatjuk; az 1990-es évek délszláv háborúiban ismét népirtás zajlott; újabban pedig Oroszország kerül visszatérően fegyveres konfliktusba szomszédjaival, sorozatosan semmibe véve a nemzetközi jogot; de a nacionalista mobilizáció az ezredforduló után megfigyelhető más országokban, így Magyarországon is.

A politikai erőszak esélyét a második világháború után egy időre több tényező is mérsékelte. Ezek közé tartozik a nemzetállamok etnikai homogenizálódása a nagyarányú kitelepítések és az asszimiláció nyomán. A hidegháború kölcsönös elrettentésen alapuló szuperhatalmi szembenállása, valamint az európai integráció folyamata ennél is fontosabb okai annak, hogy nem alakultak ki nagy háborúk Európában. Mára a hidegháború lefojtottsága eltűnt, s az európai integrációra is a korábnál erősebben hatnak a centrifugális erők. A biztonsági problémák erőteljesebb megjelenése vonzóbbá teszi a mai kor és a világháborúk kora között kapcsolatot teremtő interpretációkat, s így az ilyen típusú periodizációt is.

Az első világháború azonban nem csak a politikai erőszak tekintetében hozott hosszú távú, a század közepén túlnyúló átalakulást, hanem a nemzetközi politikában, a társadalomban és a gazdaságban is. A háború fontos nemzetközi, geopolitikai következménye volt a klasszikus európai pentarchia vége. Közép- és Kelet-Európa birodalmi felbomlottak, s a békeszerződések nyomán létrejött határok jórészt hosszú távon stabilizálódtak. A gyarmati rendszer látszólag csak átstrukturálódott, de bekövetkezett a brit és francia *imperial overstretching*, s a gyarmatok emancipációja felgyorsult. A bolsevik forradalom győzelmével megindult két világrendszer kialakulása, melyek versengése rányomta bélyegét a század nagy részének nemzetközi viszonyaira.³¹

31. A háború társadalmi következményeire lásd: Arthur Marwick – Bill Purdue: The debate over the impact and consequences of World War I. In Henry Cowper – Clive Emsley – Arthur Marwick – Bill Purdue – David Englander (eds.): *World War I and its Consequences*. Buckingham, 1990, Open University Press, 54–138. p. Richard Wall – Jay Winter (eds.): *The Upheaval of War: Family, Work and Welfare in Europe, 1914–1918*. Cambridge, 1988, Cambridge Univer-

Az első világháború sokszor jelenik meg sorsfordulóként a hazai és nemzetközi történeti elemzésekben, ugyanakkor csak kevés olyan kísérletről tudunk, mely a háború következményeit szisztematikusan veszi számba. Ez volt a célja a 2014 októberében az Országház felsőházi termében tartott konferenciának, melynek anyagát – néhány további tanulmánnyal kiegészítve – e kötet tartalmazza. A szerzők (tanulmányaik sorrendjében Tomka Béla, Romics Ignác, John Lukacs, Pollmann Ferenc, Gyurgyák János, Bödők Gergely, Csejtei Dezső, Erős Ferenc, Takáts József, Szücs György, Bódy Zsombor, Pogány Ágnes, Szarka László és Gyáni Gábor) az első világháború által előidézett társadalmi, politikai, gazdasági, eszmetörténeti és művészeti változásokat egyaránt elemzik. Kiemelt hangsúlyt kapnak azok a jelenségek, melyek hosszabb távon is mélyrehatóan bizonyultak, s így számos tekintetben máig meghatározzák Európa és benne Magyarország sorsának alakulását.

A konferencia védnöke Kövér László, az Országgyűlés elnöke volt. Az eseményt Martonyi János volt külügyminiszter nyitotta meg.

3980 Ft

ISBN 978 963 9848 69 6

